

КОРУПЦІЯ ТА ПІДПРИЄМНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР

CORRUPTION AND BUSINESS ACTIVITY IN UKRAINE: INSTITUTIONAL CONTEXT

Мирошніченко Ю.О.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри управління,
Сумський державний університет

Myroshnychenko Iuliia
Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor
Associate Professor of the Department of Management
Sumy State University

У статті досліджено питання впливу рівня корупції на підприємницьку діяльність в Україні в контексті нових інституційних перетворень. Приведено детальний аналіз літератури щодо наслідків впливу корупції на довгостроковий соціально-економічний розвиток країни та на ефективність діяльності підприємств. Особливу увагу приділено аналізу ділового середовища та легкості ведення бізнесу українськими підприємствами. Емпірично доведено взаємозв'язок між контролем над корупцією та легкістю ведення бізнесу. Побудовано кореляційні матриці оцінки впливу параметрів інституційного середовища на формування доданої вартості в промисловості, у сфері послуг та сільського господарства, лісового господарства та рибальства. Згруповано практичні рекомендації для поліпшення інституційної якості в Україні з урахуванням світових багатосторонніх антикорупційних ініціатив.

Ключові слова: корупція, інституційна якість, підприємницька діяльність.

В статье исследуются вопросы влияния уровня коррупции на предпринимательскую деятельность в Украине в контексте новых институциональных преобразований. Приведен подробный анализ литературы о последствиях влияния коррупции на долгосрочное социально-экономическое развитие страны и на эффективность деятельности предприятий. Особое внимание уделено анализу деловой среды и легкости ведения бизнеса украинскими предприятиями. Эмпирически доказана взаимосвязь между контролем над коррупцией и легкостью ведения бизнеса. Построены корреляционные матрицы оценки влияния параметров институциональной среды на формирование добавленной стоимости в промышленности, в сфере услуг и сельского хозяйства, лесного хозяйства и рыболовства. Сгруппированы практические рекомендации по улучшению институционального качества в Украине с учетом мировых многосторонних антикоррупционных инициатив.

Ключевые слова: коррупция, институциональное качество, предпринимательская деятельность.

The article examines the issues of the corruption's effect on business activity in Ukraine in the context of new institutional transformations. The actuality of the topic is associated with a delay in the unequivocal answer in the scientific literature about the negative or positive effect of corruption manifestations on the efficiency of the enterprise. Some scientists argue on negative effects of corruption: reduces economic performance due to rent seeking; increases transaction and operating costs; decreases investment and innovation activity. Other researchers consider corruption as a "grease the wheels", that helps businesses to cope with bureaucratic restrictions, to overcome inefficiencies in providing government services and accelerates management decisions. But most scholars conclude that in countries with a weak institutional and legal system, corruption is considered to be a major disincentive for social and economic development. A detailed analysis of literature on the consequences of the impact of corruption on the long-term socio-economic development of the country and on the efficiency of enterprises are made by author. Initially, the corrupt behavior of the enterprise (the enterprise – the subject of corruption) can help reduce the transaction costs in contractual relationship and accelerate the adoption of positive decisions, but ultimately, stimulates the spread and stability of the corrupt behavior, and thus the deterioration of the institutional quality in the country (the enterprise – the object of corruption). Particular attention in article is paid to analyzing the business environment and ease of doing business for Ukrainian enterprises. The relation between corruption control and ease of doing business is empirically proven. Correlation matrices for assessing the impact of the institutional environment on the formation of added value in industry, services and agriculture, forestry and fisheries are made by author. Practical recommendations for improving institutional quality in Ukraine, taking into account global multilateral anticorruption initiatives are proposed in the article.

Key words: corruption, institutional quality, business activity.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Дані рейтингу «Індекс сприйняття корупції», який склала міжнародна організація Transparency International за 2018 р. для України, свідчать про незначне поліпшення бізнес-середовища. Україна отримала 32 бали та посіла 120-е місце серед 180 країн (позитивна динаміка зберігається декілька років: у 2015 р. – 27 балів, у 2016 р. – 29, у 2017 р. – 30 балів). Україна з-поміж країн-сусідів змогла отримати кращий показник лише порівняно з Російською Федерацією (28 балів, 138-е місце). Для порівняння: Білорусь отримала 44 бали, Молдова – 33, Польща – 60, Румунія – 47, Словаччина – 50, Угорщина – 46 [1].

Варто зазначити поліпшення результатів України за індикатором якості державного управління (The Worldwide Governance Indicators) за даними Світового банку. Індикатор якості державного управління враховує шість складників: підзвітність, політичну стабільність і відсутність насильства (тероризму), ефективність уряду, якість регулювання, верховенство закону та контроль над корупцією. У 2017 р. регуляторне середовище для бізнесу в Україні оцінили в

-0,32, що відображає ситуацію, за якої в 40,38% країн світу рівень якості державного управління нижче, ніж в Україні [2]. У табл. 1 представлено динаміку складового індикатора WGI «Контроль над корупцією», який відображає уявлення бізнесу та суспільства про те, якою мірою державні інститути використовують владу для власної вигоди, включаючи різні форми корупції, та оцінює «захоплення» держави елітами/приватними інтересами.

Поліпшення бізнес-клімату в Україні частково відбулося внаслідок запровадження процедури автоматичного відшкодування ПДВ та розширення сфери роботи системи публічних закупівель ProZorro. Позитивним є факт схвалення Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2017 р. «Стратегії комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції» та схвалення урядом проекту закону України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2018–2020 роки» [3; 4]. Незважаючи на це, такі показники є незадовільними для України, особливо з огляду на те, що після подій 2014 р. боротьба з корупцією була визначена пріоритетним напрямом дій для всіх політичних сил. Однак повноцінний запуск

Таблиця 1

Динаміка показника «Контроль над корупцією» для України, WGI

	Оцінка ¹⁾	Динаміка ²⁾	Станд. похибка ³⁾	Кількість джерел даних ⁴⁾	Ранг серед усіх країн ⁵⁾	Нижня межа ⁶⁾	Верхня межа ⁷⁾
1996	-1,11		0,26	4,00	13,44	0,54	29,57
1998	-1,27		0,17	7,00	5,15	0,52	15,46
2000	-1,15		0,18	8,00	8,63	2,54	23,35
2002	-1,05		0,16	8,00	11,62	2,53	26,77
2003	-0,93		0,16	9,00	16,16	8,08	29,80
2004	-0,93		0,15	10,00	16,59	10,24	27,32
2005	-0,72		0,14	10,00	25,85	17,56	39,02
2006	-0,75		0,14	12,00	24,88	17,56	36,10
2007	-0,80		0,13	14,00	21,36	16,99	33,50
2008	-0,84		0,13	14,00	19,90	14,56	31,07
2009	-1,04		0,13	14,00	15,79	5,74	22,01
2010	-1,03		0,13	14,00	16,19	7,14	21,43
2011	-1,05		0,13	15,00	15,64	5,69	20,38
2012	-1,08		0,12	15,00	12,80	6,64	18,96
2013	-1,13		0,12	14,00	11,37	4,27	18,96
2014	-0,99		0,12	14,00	14,90	9,13	23,08
2015	-0,98		0,12	14,00	14,90	10,58	22,60
2016	-0,81		0,13	13,00	20,67	13,46	32,21
2017	-0,78		0,12	13,00	22,12	14,90	30,77

Примітка:

¹⁾ оцінка коливається від приблизно -2,5 (слабка) до 2,5 (сильна) ефективність управління; ²⁾ графік показника «Контроль над корупцією»; ³⁾ стандартна похибка; ⁴⁾ кількість джерел даних, на яких базується оцінка (дані опитування домогосподарств і підприємств, комерційна бізнес-інформація, дані неурядових організацій та органів державної влади, та ін.); ⁵⁾ ранг серед усіх країн (від 0 (найнижчий) до 100 (найвищий) ранг); ⁶⁾ нижня межа 90% довірчого інтервалу, перцентиль; ⁷⁾ верхня межа 90% довірчого інтервалу, перцентиль.

Вищого антикорупційного суду було перенесено на 2019 р. Окрім того, не було знято низку обмежень із діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції.

Оцінка впливу корупції на довгостроковий економічний розвиток країни в науковому колі здебільшого є однозначною та негативною. Корупція розглядається однією з головних причин стагнації або неоптимального розвитку економічної, соціальної та політичної систем. Негативний вплив корупції зумовлений: викривленням ринкових сигналів і нераціональним розподілом ресурсів (Langseth та ін., 1997 р. [5]); наявністю високої ренти, що негативно впливає на підприємницькі інновації (Shleifer, Vishny, 1993 р. [6]; Mauro, 1995 р. [7]); наявністю корумпованих органів влади, які обмежують дотації на розвиток освіти, соціального забезпечення та інфраструктури (Mauro, 1995 р. [7]; Knack, Keefer, 1995 р. [8]; Svensson, 2005 р. [9]); зниженням конкурентоспроможності економіки (Ades, di Tella, 1999 р. [10]).

Окремо треба зазначити негативні прояви та наслідки корупції в контексті інституційної розбудови країни. Корупція послаблює довіру до ключових суспільних інститутів, такі як суди та контрольні органи влади (Doh та ін., 2003 р.) [11]. Більшість учених доходять висновку, що в країнах зі слабкою інституційною та правовою системою корупція вважається значним дестимулятором соціально-економічного розвитку. Низка авторів стверджує, що корупція є серйозним викликом для країн, що розвиваються (Treisman, 2007 р. [13]; Venard, Nanafi, 2008 р. [14]). D. Treisman у 2007 р. проаналізував результати досліджень учених за 10 років та виявив наявність емпіричних доказів на користь того, що високорозвинені, давно створені ліберальні демократії, зі свободою слова, значною часткою жінок в уряді та вільною торгівлею є менш корумпованими [13]. Країни, які залежать від експорту палива або мають нав'язливі правила ведення бізнесу та непрогнозоване збільшення інфляції, вважаються більш корумпованими. Однак розмір та прояв корупції залежать від особливостей історичного розвитку країни, її культури та сприйняття невизначеності (Husted, 1999 р.) [15].

Водночас вплив корупції на діяльність окремого підприємства не є однозначним і потребує детальнішого розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Існуюча наукова література не дає однозначної відповіді про негативний чи позитивний вплив корупційних проявів на ефективність діяльності підприємства. Одні вчені стверджують про однозначно негативний вплив (збільшення трансакційних та операційних витрат, гальмування інвестиційної та інноваційної діяльності), інші – що корупція

є «мастилом» та допомагає підприємствам подолати громіздкі бюрократичні обмеження, неефективність надання державних послуг та прискорює прийняття управлінських рішень. Узагальнений аналіз закордонної літератури щодо впливу корупції на діяльність підприємства представлений у табл. 2.

Таким чином, підприємство може виступати як суб'єкт та об'єкт корупційної поведінки, або іншими словами як суб'єкт і об'єкт інституційної пастки (О. Вашків, А. Пода, 2010 р.) [39]. Спочатку корупційна поведінка підприємства (підприємство – суб'єкт корупції) може сприяти скороченню його трансакційних витрат у контрактних відносинах та пришвидшити ухвалення позитивних рішень, але в підсумку стимулює поширення та стійкість корупційної системи, отже, погіршення інституційної рівноваги у країні (підприємство – суб'єкт корупції).

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є аналіз впливу рівня корупції на підприємницьку діяльність в Україні в контексті нових інституційних перетворень.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Виходячи з мети дослідження, нами висунуто такі гіпотези:

H0: $\beta_j = 0$ (корупція не впливає на підприємницьку діяльність);

H1: $\beta_j \neq 0$ (корупція впливає на підприємницьку діяльність).

Для доведення висунутих гіпотез використано показники:

– «Контроль над корупцією» (складник Світового індикатора управління (WGI) за даними Світового банку) [40]. Дані зібрані з низки дослідницьких інститутів, аналітичних центрів, неурядових організацій, міжнародних організацій та приватних компаній. Індекс «Контроль над корупцією» відображає уявлення бізнесу та суспільства про те, якою мірою державні інститути використовують владу для власної вигоди, включаючи різні прояви корупції, політичну корупцію (*grand corruption*) та захоплення держави елітами/приватними інтересами (*state capture*). Оцінка коливається від приблизно -2,5 (слабкий) до 2,5 (сильний контроль над корупцією).

– «Легкість ведення бізнесу – глобальна оцінка» (англ. *Ease of doing business score global*, методологія DB17-19) [41]. Оцінка використовується для порівняння легкості ведення підприємницької діяльності між країнами світу та розраховується Світовим банком. Загальна оцінка визначається на основі врахування таких показників: легкість започаткування/реєстрації бізнесу та його закриття, отримання дозволу на будівництво, підключення до систем енергозабезпечення, реєстрація власності, отримання кредиту, захист прав меноритарних інвесторів, сплата податків, міжнародна торгівля, забезпечення виконання контрактів, вирішення проблем

Аналіз літератури щодо впливу корупції на діяльність підприємства

Негативний вплив корупції на діяльність підприємств	Стимулюючий вплив корупції на діяльність підприємств
<ul style="list-style-type: none"> • зниження прибутковості підприємств унаслідок збільшення операційних витрат, невизначеності внутрішнього та зовнішнього середовища, нераціонального використання факторів виробництва (Murphy та ін., 1991; Shleifer, Vishny, 1993; Rose-Ackerman, 1997; Kaufmann, Wei, 2000) [7; 6; 17; 18]; • корупція та хабарництво заважають підприємствам отримати ліцензії та дозволи, що призводить до зменшення інноваційного та інвестиційного потенціалу (O'Toole, Tarp, 2014) [19]; • обмеження експортно-імпорتنної діяльності підприємств (O'Toole, Tarp, 2014) [19]; • збільшення трансакційних витрат для підприємств, які бажають працювати на міжнародних ринках та/або потребують залучення міжнародних інвестицій (Doh та ін., 2003; Luo, 2008) [11; 20]; • стримування зростання підприємства з метою залишення непомітними для державних контрольних органів (Gauthier, Goyette, 2014) [21]; • затримка у наданні державних послуг, збільшення бюрократичної тяганини під час реалізації проектів (Kaufmann, Wei, 2000) [18]; • перехід від виробництва до пошуку ренти (Murphy та ін., 1991; Dal Bo, Rossi, 2007) [16; 22]; • негативний вплив на зростання продажів або продуктивність підприємств (Gaviria, 2002; McArthur, Teal, 2004; Fisman, Svensson, 2007) [12; 23; 24]; • хабарництво більш негативно впливає на продуктивність підприємства в країнах зі слабкою інституційною системою (Rosa та ін., 2015); • можлива підтримка неефективних підприємств, виведення людського капіталу, технологій та фінансового капіталу в непродуктивні сфери (Murphy та ін., 1991; Campos та ін., 2010) [16; 25]; • доведення до банкрутства одних підприємств для підвищення прибутковості інших, які, своєю чергою, вимагають більш високих хабарів (Bliss, Di Tella, 1997) [26] 	<ul style="list-style-type: none"> • допомагає подолати громіздкі бюрократичні обмеження та неефективність надання державних послуг (особливо в країнах зі слабкою інституційною системою) (Huntington, 1968; Lui, 1985; Lein, 1986; Acemoglu, Verdier, 2000; Meon, Weill, 2010; De Vaal, Ebben, 2011) [27–32]; • прискорення прийняття необхідних бізнес-рішень, подолання адміністративних бар'єрів (Shleifer, Vishny, 1993; Bardhan, 1997) [6; 33]; • корупція може мати позитивний вплив на діяльність підприємств унаслідок обходження неефективних або деструктивних інституцій (Leff, 1964) [34]; • азіатський парадокс (позитивна кореляція між корупцією та економічним зростанням у низці азіатських країн, у т. ч. Китаї) навіть після урахування критичного проміжного ефекту інститутів (Rock, Bonnett 2004; Li Wu, 2010; Vial, Hanoteau, 2010) [35–37]; • підприємства, ймовірно, за все, збільшують темпи зростання, якщо вони функціонують у місцевих умовах хабарництва, де корупція дає більшій можливості для зростання (Hanousek, Kochanova, 2016) [38]

неплатоспроможності. Інтерпретація оцінки: 1 – найменш привабливе ділове середовище. Даний показник переведений у логарифмічний вимір.

Для співставлення зазначених показників вибрано 2017 р. та 190 країн світу. Графічно «Контроль над корупцією» та «Легкість ведення бізнесу – глобальна оцінка» представлено на рис. 1.

Аналіз рис. 1 дає змогу зробити висновок про наявність позитивного зв'язку між ефективністю контролю над корупцією та легкістю ведення бізнесу. Даний висновок підтверджується і результатами кореляційного аналізу (табл. 3).

Модель оцінена методом найменших квадратів. Оцінка є незміщеною та статистично значимою для всіх рівнів значимості. Таким чином, ми відкидаємо гіпотезу H0 та статистично доводимо гіпотезу H1 про наявність впливу корупції на підприємницьку діяльність. За інших рівних умов у разі збільшення контролю над корупцією на 0,1 умовну одиницю (оцінка, яка використо-

вується WGI) легкість ведення бізнесу зростає на 0,7%.

Окрім того, нами здійснено оцінку впливу параметрів інституційного середовища на показник доданої вартості в секторах промисловості, сервісу та сільського господарства, лісового господарства та рибальства. Результати представлено на рис. 2.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Історично склалося, що основними способами боротьби з корупцією є ефективно урядове законодавство країни та світові колективні, багатосторонні антикорупційні ініціативи. Для поліпшення інституційного середовища в Україні необхідно врахувати рекомендації Transparency International Україна на 2019 р.: перезапустити Національне агентство з питань запобігання корупції з новим персональним складом; упростити належну автоматичну перевірку електронних декларацій та моніторинг рівня життя

держслужбовців; удосконалити роботу електронної системи публічних закупівель ProZorro; запровадити електронне публічне звітування політичних партій та механізми верифікації їх фінансів; зменшити вплив політичних гравців на судові інституції; посилити повноваження Національного антикорупційного бюро України [42].

Для поліпшення інституційного середовища українські підприємства та громадські організації мають приєднуватися до таких світових антикорупційних платформ та ініціатив, як:

– Глобальний договір ООН. Станом на початок 2019 р. до Глобального договору приєдналося 9,997 компаній із більш як 162 країн світу. Договір містить антикорупційний принцип, відповідно до якого комерційні компанії повинні протидіяти будь-яким формам корупції;

– Конвенція ООН проти корупції (The United Nations Convention against Corruption, UNCAC). Документ містить 71 статтю та спрямований на реалізацію антикорупційних інструментів (боротьбу з наданням та отриманням хабаря, відмиванням коштів) і посилення міжнародного співробітництва у сфері розслідування корупційних злочинів;

– Глобальна ініціатива «Оприлюдни сплату» (Publish What You Pay, PWYP), до якої приєдна-

лося 700 громадських організацій та 50 національних коаліцій. Ініціатива спрямована на підвищення транспарентності фінансових потоків компаній видобувного сектору;

– Партнерство в рамках антикорупційної ініціативи (Partnering Against Corruption Initiative, PACI). Партнерство бере на себе ініціативу вирішення галузевих, регіональних, національних або глобальних питань, пов'язаних із боротьбою з корупцією. Партнерство встановлює взаємодію між лідерами бізнесу, міжнародними організаціями та урядами для реалізації антикорупційних ініціатив та підвищення прозорості бізнес-середовища;

– Група Wolfsberg та принципи боротьби з відмиванням коштів (Anti-Money Laundering AML). Група Wolfsberg – це асоціація 13 глобальних банків, які розробляють принципи протидії відмиванню грошей та заходи щодо підвищення прозорості міжнародних банківських переказів.

На рівні окремого підприємства розглянуті ініціативи мають поєднуватися з внутрішнім кодексом корпоративної соціальної відповідальності (КСВ). Для нівелювання схеми «підприємство як суб'єкт корупції» насамперед потрібно: реалізувати механізм відкритої перевірки інформації про бенефіціарних власників

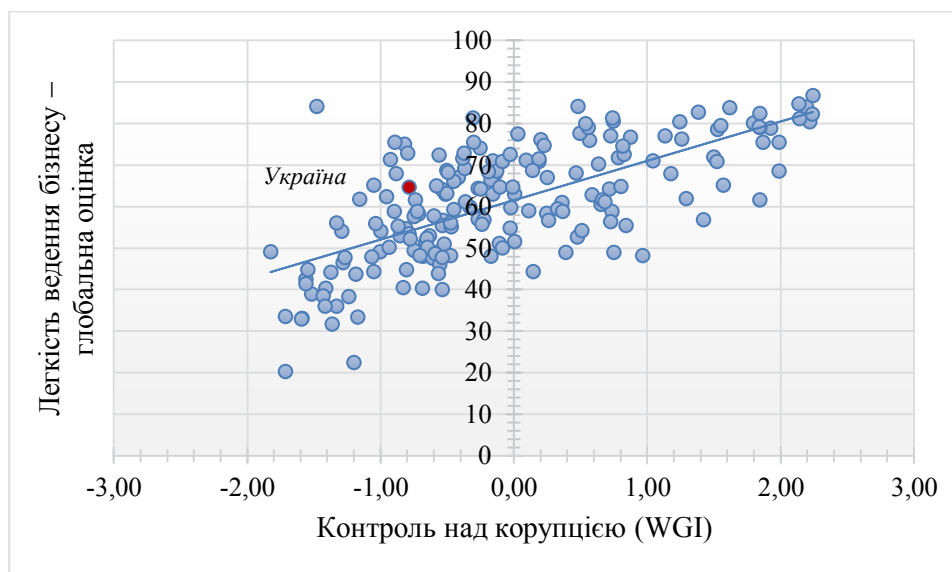

Рис. 1. «Контроль над корупцією» та «Легкість ведення бізнесу – глобальна оцінка», 190 країн, 2017 р.

Таблиця 3

Оцінка впливу контролю над корупцією на легкість ведення бізнесу методом МНК (модель log-level)

	Коефіцієнт	Стандартна похибка	t	P> t	[0.025	0.975]
β	1.7772	0.006	298.729	0.000	1.765	1.789
Контроль над корупцією	0.0723	0.006	12.043	0.000	0.060	0.084

Примітка:

Оціночний метод: МНК; R-squared: 0.435; Adj. R-squared: 0.432; F-statistic: 145.0; Кількість спостережень: 190.

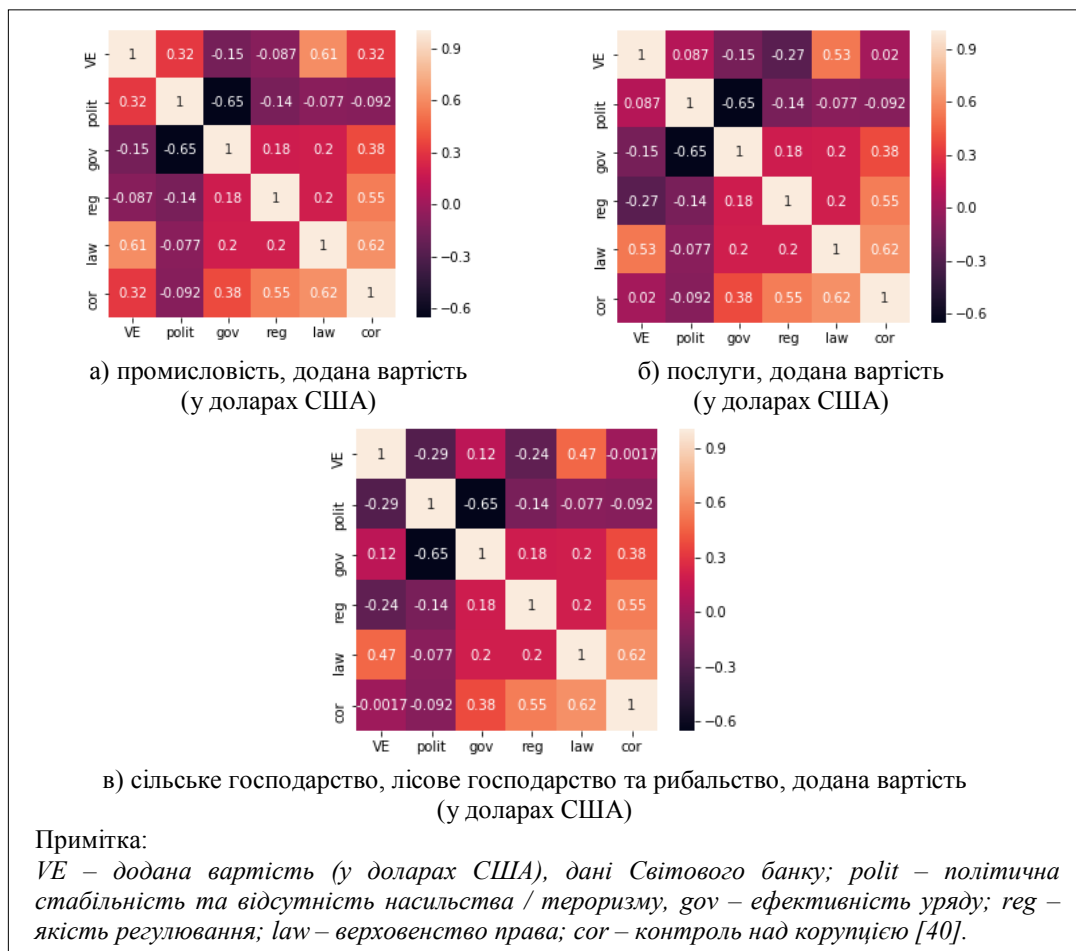

Рис. 2. Кореляційна матриця впливу параметрів інституційного середовища на додану вартість у секторах промисловості, сервісу та сільського господарства, лісового господарства та рибальства

суб'єктів господарювання; поширити практику впровадження відкритих бюджетів та створити наглядові ради на державних і комунальних підприємствах. Для нівелювання схеми «підприємство як об'єкт корупції» необхідно: активізувати

процеси приватизації та корпоратизації підприємств; запустити ефективний продаж майна неплатоспроможних підприємств через прозорі електронні аукціони; стимулювати залучення бізнесу до реалізації принципів КСВ.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Індекс сприйняття корупції 2018. *Transparency International*. URL : <https://www.transparency.org/cpi2018>.
2. Worldwide Governance Indicators. (2018). URL : <http://info.worldbank.org/governance/wgi/#home>.
3. Розпорядження КМУ від 23 серпня 2017 р. № 576-р «Про схвалення Стратегії комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-2017-%D1%80>.
4. Проект закону України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2018–2020 роки». URL : <https://nazk.gov.ua/proekt-zakonu-ukrayiny-pro-zasady-derzhavnoyi-antukorupciynoi-polityky-v-ukrayini-antukorupciyna>.
5. Langseth P., Stapenhurst R., Pope J. The role of a national integrity system in fighting corruption. *Commonwealth Law Bulletin*. 1997. Vol. 23(1–2). P. 499–528. DOI : 10.1080/03050718.1997.9986471.
6. Shleifer A., Vishny R. Corruption. *Quarterly Journal of Economics*. 1993. Vol. 108(3). P. 599–617.
7. Mauro P. Corruption and growth. *Quarterly Journal of Economics*. 1995. Vol. 110(3). P. 681–712.
8. Knack S., Keefer P. Institutions and economics performance: cross country tests using alternative institutional measures. *Economics and Politics*. 1995. Vol. 7. P. 207–227. DOI : 10.1111/j.1468-0343.1995.tb00111.x.
9. Svensson J. Eight questions about corruption. *Journal of Economic Perspectives*. 2005. Vol. 19(5). P. 19–42.
10. Ades A., Di Tella R. 1999. Rents, competition, and corruption. *American Economic Review*. 1999. Vol. 89(4). P. 982–993. DOI : 10.1257/aer.89.4.982.

11. Doh J., Rodriguez P., Uhlenbruck K., Collins J., Eden L. Coping with corruption in foreign markets. *Academy of Management Executive*. 2003. Vol. 17. P. 114–127.
12. Gaviria A. Assessing the effects of corruption and crime on firm performance: Evidence from Latin America. *Emerging Markets Review*. 2002. Vol. 3(3). P. 245–268.
13. Treisman D. What have we learned about the causes of corruption from ten years of crossnational empirical research? *Annual Review of Political Science*. 2007. Vol. 10. P. 211–244.
14. Venard B., Hanafi M. Organizational isomorphism and corruption in financial institutions: empirical research in emerging countries. *Journal of Business Ethics*. 2008. Vol. 81. P. 481–498. DOI : 10.1007/s10551-007-9519-9.
15. Husted B. Wealth, culture, and corruption. *Journal of International Business Studies*. 1999. Vol. 30(2). P. 339–359. DOI : 10.1057/palgrave.jibs.8490073.
16. Murphy K., Shleifer A., Vishny R. The allocation of talent: Implications for growth. *Quarterly Journal of Economics*. 1991. Vol. 106. P. 503–530.
17. Rose–Ackerman S. The political economy of corruption, in Elliot (ed.). *Corruption and the global economy*. Washington DC: Institute for International Economics. 1997. P. 31–60.
18. Kaufmann D., Wei S.–J. Does «grease money» speed up the wheels of commerce? *IMF Working Paper*. 2000. DOI : 10.3386/w7093.
19. O'Toole C.M., Tarp F. Corruption and inefficiency of capital investments in developing countries. *Journal of International Development*. 2014. Vol. 26(5). P. 567–597.
20. Luo Y., Han B. Graft and businesses in emerging economies: An ecological perspective. *Journal of World Business*. 2008. Vol. 44(3). P. 225–237. DOI : 10.1177/0007650307313362.
21. Gauthier B., Goyette J. Taxation and corruption: Theory and firm–level evidence from Uganda. *Applied Economics*. 2014. Vol. 46(23). P. 2755–2765. DOI : 10.1080/00036846.2014.909580.
22. Dal Bo E., Rossi M.A. Corruption and inefficiency: Theory and evidence from electric utilities. *Journal of Public Economics*. 2007. Vol. 9. P. 939–962. DOI : 10.1016/j.jpubeco.2006.11.005.
23. McArthur J, Teal F. Corruption and firm performance in Africa. *Development and Comp Systems*. 2004. University Library of Munich. EconWPA.
24. Fisman R., Svensson J. Are corruption and taxation really harmful to growth? Firm level evidence. *Journal of Development Economics*. 2007. Vol. 83(1). P. 63–75. DOI : 10.1016/j.jdeveco.2005.09.009.
25. Campos N., Dimova R., Saleh A. Whither corruption? A quantitative survey of the literature on corruption and growth. *IZA Discussion Paper*. 2010. №. 5334.
26. Bliss T., Tella R.D. Does competition kill corruption? *Economic Policy*. 1997. Vol. 105(5). P. 207–218. DOI : 10.1086/262102.
27. Huntington S.P. *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press. 1968.
28. Lein D.–H. D. Corruption and allocation efficiency. *Journal of Development Economics*. 1990. Vol. 33(1). P. 153–164.
29. Lui F. An equilibrium queuing model of bribery. *Journal of Political Economy*. 1985. Vol. 93. P. 760–781.
30. Acemoglu D., Verdier T. The choice between market failure and corruption. *The American Economic Review*. 2000. Vol. 90(1). P. 194–211.
31. Meon P.–G., Weill L. Is corruption an efficient grease? *World Development*. 2010. Vol. 38(3). P. 244–259.
32. De Vaal A., Ebben W. Institutions and the relation between corruption and economic growth. *Review of Development Economics*. 2011. Vol. 15(1). P. 108–123. DOI : 10.1111/j.1467-9361.2010.00596.x.
33. Bardhan P. Corruption and development: a review of issues. *Journal of Economic Literature*. 1997. Vol. 35 (3). P. 1320–1346.
34. Leff N. Economic development through bureaucratic corruption. *American Behavioral Scientist*. 1964. Vol. 8(3). P. 8–14.
35. Rock M.T., Bonnett H. The comparative politics of corruption: accounting for the East Asian paradox in empirical studies of corruption, growth and investment. *World Development*. 2004. Vol. 32(6). P. 999–1017. DOI : 10.1016/j.worlddev.2003.12.002.
36. Li S., Wu J. Why some countries thrive despite corruption: The role of trust in the corruption–efficiency relationship. *Review of International Political Economy*. 2010. Vol. 17(1). P. 129–154.
37. Vial V., Hanoteau J. Corruption, manufacturing plant growth, and the Asian paradox: Indonesian evidence. *World Development*. 2010. Vol. 38(5). P. 693–705.
38. Hanousek J., Kochanova A. Bribery environments and firm performance: Evidence from CEE countries. *European Journal of Political Economy*. 2016. Vol. 43(C). P. 14–28. DOI : 10.1016/j.ejpoleco.2016.02.002.
39. Вашків О., Пода А. Підприємство як суб'єкт і об'єкт інституційної пастки. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2010. Вип. 4. С. 98–110.
40. World Bank Open Data. Worldwide Governance Indicators (WGI) URL : <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#reports>.
41. World Bank Open Data. Ease of doing business score global. URL : <https://data.worldbank.org/indicator/IC.BUS.EASE.XQ>.
42. Трансперенсі Інтернешнл Україна. Рекомендації на 2019 рік. URL : <https://ti-ukraine.org>.